

Masarykova univerzita
Fakulta sociálních studií
Katedra sociologie
Oddělení sociální antropologie

**Porovnanie a zhodnotenie antropologických
prístupov J. Frazera, E. Evans-Pritcharda, V.
Turnera a M. Harnera k štúdiu náboženstva**

(esej)

SAN301: Seminář k úvodu do sociální antropologie
Vyučující: Irena Kašparová, M. A., Ph.D.
Vypracovala: Veronika Štefečková, 362409
Semester: podzim 2012
Datum: 31. 12. 2012

V tejto eseji sa pokúsím chronologicky o predstavenie, a potom zhodnotenie a porovnanie prístupov štyroch vybraných antropológov k štúdiu náboženstva. Pôjde o Jamesa Frazera, Edwarda Evans-Pritcharda, Victora Turnera a Michaela Harnera, pričom každý z nich sa zaoberal trochu inou oblasťou náboženstva a zároveň aj žil a tvoril v inom období, čo sa na ich prístupoch samozrejme prejavilo. Na zhodnotení a porovnaní ich prístupov potom môžeme vidieť aj vývoj samotnej antropológie ako vedy.

James George Frazer (1854-1941) bol žiakom Edwarda Tylora, pričom rovnako ako jeho učiteľ bol evolucionistom. Jeho najznámejším dielom je *The Golden Bough: A Study in Magic and Religion* (1890, *Zlatá ratolesť: Výskum mágie a náboženstva*), rozsiahla komparatívna štúdia mýtu a náboženstva. Písal veľmi literárnym štýlom, prístupným i laikovi, bol však typickým príkladom kabinetného vedca – len čítal knihy a príliš necestoval, podklady pre svoju prácu zbieral od iných vedcov alebo misionárov a cestovateľov. Pokúsil sa vytvoriť obecnú teóriu mágie, náboženstva a spoločnosti, avšak jeho metodológia „zbierania motýľov“, kedy kladie vedľa seba rôzne informácie často aj pochybného pôvodu a vytrhnuté z kontextu, pre dnešnú dobu spochybňuje jeho závery. Ako evolucionista vychádzal z predpokladu idey pokroku a z predstavy psychickej jednoty všetkých národov. V rámci toho sa pokúsil dokázať, že náboženské myslenie sa vyvíja od magického cez náboženské až k vedeckému, pričom nakoniec všetky spoločnosti dosiahnu rovnakého vrcholu civilizovaného, racionálneho myslenia a správania, ktoré charakterizovalo viktoriánsku Britániu. Dnešné empirické dôkazy založené na terénnych výskumoch však už nepodporujú jeho závery. [Bowie 2008: 26, 136, 230, 280; Eriksen 2008: 25; Vaníček 2005]

Edward Evan Evans-Pritchard (1902-1973) patril k Malinowského študentom, ale postupne sa viac zblížil s Radcliffe-Brownovou štruktúrne-funkcionalistickou školou. Počas jeho pôsobenia sa posunulo chápanie antropológie ako prírodnej vedy k vede humanitnej, spoločenskej, keďže hľadanie prírodných zákonov spoločnosti sa ukázalo márne. Posun tiež nastal od veľkých teórií k práci založenej na terénnom výskume. Narozdiel od Frazera, ktorý náboženstvo a mágiu od seba odlišoval, Evans-Pritchard poukazoval na ich vnútornú spojitosť. Zbytočné sa mu tiež zdalo hľadanie prvopočiatkov náboženstva, veda má mať podľa neho čo do činenia so vzťahmi, nie s prvopočiatkami a podstatami. Eriksen tiež pri Evans-Pritchardovi hovorí o posune od funkcie k významu. Evans-Pritchard je považovaný za predchodcu hermeneutického, interpretačného prístupu, v rámci ktorého by sme radšej mali skúmať, čo náboženstvo znamená pre ľudí, ako im pomáha nachádzať význam vo svete a dávať zmysel ich existencii. Napriek jeho záujmu o význam však končí jeho najznámejšia práca primárne štruktúrne-funkcionalistickým vysvetlením inštitúcie čarodejníctva. Ide o jeho

prácu o africkom čarodejníctve medzi kmeňom Azandov z južného Sudánu *Witchcraft, Oracles and Magic among the Azande* (1937, *Čarodejníctvo, veštby a mágia medzi Azandami*). Čarodejníctvo pre Azandov nie je niečo vzácné či desivé, ale je súčasťou ich každodenného života - je to napríklad, keď plesň napadne podzemnicu olejnú, keď je žena zamračená na svojho manžela, keď sa neukážu termity v dobe, keď sa majú... V podstate, keď akýkoľvek nezdar či nešťastie dopadne na akúkoľvek osobu v súvislosti s akoukoľvek z jej rozmanitých činností, je to čarodejníctvo. Azandovia si pritom uvedomujú príčinu a následok, objasnenie čarodejníctvom len poskytuje „chýbajúci článok“ v kauzálnom reťazci, dáva možnosť so situáciou niečo urobiť, obnovuje v neistom svete rád. Narozdiel od Harnerovho prístupu, ktorý ešte spomenieme, Evans-Pritchard tiež tvrdil, že antropológ by sa nemal zaoberať pravdivosťou alebo nepravdivosťou náboženského myslenia, nakoľko nemôže vedieť, či duchovia primitívnych, či akýchkoľvek iných náboženstiev existujú alebo nie - musí sa na tieto skutočnosti pozeráť ako na sociologické fakty. V rámci toho prehlasoval, že čarodejníctvo, tak ako si ho predstavovali Azandovia, samozrejme neexistuje, hoci ho bral vážnejšie než ktokoľvek pred ním a vlastne dokázal, že viera v čarodejníctvo je u Azandov celkom racionálna, logická a dáva zmysel. [Bowie 2008: 16, 212-216; Eriksen 2008: 33, 204, 257, 280-281; Němec]

Victor Turner (1920-1983) prevádzal svoj terénny výskum u etnika Ndembu v strednej Afrike (dnešnej Zambii). Napísal o nich radu kníh, v ktorých sa zameriaval hlavne na ich rituály. Podrobnejšie študoval strednú fázu prechodového rituálu, ktorého analýzu vypracoval v diele *The Ritual Process: Structure and Anti-Structure* (1969, *Rituálny proces: Štruktúra a Anti-Štruktúra*). Od van Gennepa, ktorý rozdelil prechodové rituály na tri fázy – odlúčenie, pomedzie a znovuprijatie, si vypožičal termín liminálny – prahový. Skúmal povahu liminality pri iniciačných rituáloch u Ndembov, ale aj napríklad u študentov vysokých škôl, či pútnikov. Presadzoval pojem *communitas*, aby popísal neštrukturované, rovnostárske ľudské príbuzenstvo, ktoré pokladal za typické pre liminálne štádium. Formovala ho britská tradícia štruktúrného funkcionalizmu, jeho skúsenosti ho ale viedli k tomu, že sa zameril na náboženstvo, rituál a symboly. Dôraz preto kládol nie na sociálne inštitúcie, ale na performatívne aspekty rituálu. Prispel tak k premosteniu medzery medzi interpretáciou významu a vysvetlením spoločenskej štruktúry. [Bowie 2008: 148, 162-163; Eriksen 2008: 269]

Michael Harner (1929) je najznámejším zástancom západného šamanizmu či neošamanizmu. Napísal svojpomocnú príručku šamanizmu pre ľudí z industrializovaných spoločností *The Way of Shaman* (1980, *Cesta šamana*), ktorá sa stala bestsellerom, čo

súviselo s obnoveným záujmom o šamanskú skúsenosť v posledných dvoch až troch desaťročiach na priemyselne rozvinutom Západe, najmä v USA. Harnerov prístup k náboženstvu, resp. k šamanizmu, ktorým sa zaoberá, je oproti spomenutým antropológom veľmi špecifický – zaoberá sa ním preto, lebo jednoducho funguje. Dlhé roky sa venoval šamanským technikám na americkom kontinente a v severnej Európe. Jeho zasvätenie do šamanizmu v roku 1961 medzi Conibo Indiánmi vo východnom Peru bolo pod vplyvom prírodných drog (kaktusu *ayahuasca*), používanie drog však nie je v dnešnej americkej a európskej spoločnosti prijateľné, v svojich šamanských kurzoch preto na dosiahnutie zmeneného stavu vedomia vyzýva k bubnovaniu. Na uchovanie a šírenie šamanského vedenia založil tiež neziskovú organizáciu *Foundation of Shamanic Studies (Nadácia šamanských štúdií)*. Šamanizmus podľa Harnera nie je náboženstvom, nie je systémom viery, ale je založený na osobnej skúsenosti spojenej s uzdravovaním a s prijímaním informácií. Dôležitá je pri tom komunikácia s duchmi – Harner hovorí, že šaman v duchov *neverí*, ale rozpráva, interaguje s nimi. Verí tiež, že všetci ľudia majú svoju duchovnú stránku, či už si jej sú vedomí alebo nie. Šamanom sa podľa Harnera môže stať ktokoľvek, čo je podľa neho dokladom demokratizácie spoločnosti, kedy má znovu každý prístup k duchovnej skúsenosti ako naši predkovia, narozdiel od tradičného ponímania šamanstva v malých spoločnostiach, kedy bolo obmedzené na pár jedincov a bolo rovnako požehnaním ako aj hrozbou. Odlišným je tiež ponímanie duchov, ktorý sú v neošamanizme skôr spojencami a láskavými pomocníkmi, zatiaľčo v tradičnom šamanizme to boli nebezpečné sily, ktoré treba ovládnuť a mať pod kontrolou. Menej sa tiež už zdôrazňuje sociálna úloha, ktorú šaman hrá vo väčšine malých spoločností, a viac sa kladie dôraz na hľadanie individuálneho duchovného rozvoja a uzdravenia. [Bowie 2008: 183, 189, 202-204; Shamanic healing 1997]

Frazerov evolucionistický prístup, jeho závery a snaha o univerzálnu teóriu náboženstva sú v dnešnej dobe už dávno prekonané, avšak jeho *Zlatá Ratolesť* je dodnes jedným z najčítanejších antropologických diel. Jeho metodológia „zbierania motýľov“ sa zásadne líšila od poctivých terénnych výskumov Evansa-Pritcharda a Turnera a tiež od Harnerovho osobne angažovaného prístupu. Evans-Pritchardov štrukturálne-funkcionalistický výskum čarodejníctva medzi Azandami bol v opozícii Frazerovmu evolucionizmu a zároveň predstavoval už predstupeň obratu záujmu od funkcie k významu a symbolom, dovŕšený v práci Turnera, ktorý sa sústredil na výskum rituálu a hlavne jeho performatívnej stránky, pričom špeciálnu pozornosť venoval liminálnej fáze prechodového rituálu. Harnerov neošamanizmus predstavuje oproti ostatným maximálne individualistický a demokratický prístup k štúdiu náboženstva. Na rozdiel od Evansa-Pritcharda, ktorý tvrdil, že antropológ by

nemal rozhodovať o skutočnej existencii či neexistencii duchovných bytostí, ktorým to-ktoré náboženstvo verí, on predmetu svojho výskumu skutočne verí a dokonca ním žije. Môžeme povedať, že všetky tieto prístupy mali vo svojej dobe svoje opodstatnenie a dodnes sa z nich môžeme v mnohom poučiť, či už v dobrom alebo zlom.

Bibliografia:

Bowie, Fiona. 2008. *Antropologie náboženství*. Rituál, mytologie, šamanizmus, poutnictví. Praha: Portál.

Eriksen, Thomas H. 2008. *Sociální a kulturní antropologie*. Příbuzenství, národnostní příslušnost, rituál. Praha: Portál.

Internetové zdroje:

1997. „Shamanic Healing: We are not alone. An Interview of Michael Harner by Bonnie Horrigan.“ *Shamanism* [online] 10 (1) [cit. 28. 12. 2012]. Dostupné z: <http://www.shamanicstudies.com/articles/article01.html>

Němec, Jan. *Srovnání vybraných antropologických přístupů ke studiu náboženství*. [online]. [cit. 28. 12. 2012]. Dostupné z: <http://www.david-zbiral.cz/Socialni-antropologie.htm>

Vaníček, Ondřej. 2005. „James George Frazer.“ *AntropoWEBZIN* [online] 1 (2) [cit. 28. 12. 2012]. Dostupné z: <http://antropologie.zcu.cz/james-george-frazer>